

Visioner och planer för framtidsstaden Ulriksdal

En studie om planeringen av en ny stadsdel

Martina Hyberg

Abstract

The centre of attention in this essay is on public-private-partnerships in Swedish city planning. It discusses the phenomenon and tries to identify the problems and possibilities that may appear when private and public actors are trying to work together to plan new cities or parts of cities in a process with network structures. The main questions that is asked is “what vision for the city can we see, and who’s vision is it?” together with the question of where the actual power to make the city plan and the vision can be found. The soon-to-be-built area Ulriksdal in Stockholm where Peab AB and Solna Stad stands as main actors has been chosen to illustrate the possible problems and is analysed from different angles, but the writer’s intention is also to say something on the matter in general. The development in city planning is regarded as a result of many factors and actors and therefore the explanatory factors that are discussed in the essay has its roots in history as well as in placemarketing and political science.

Nyckelord: stadsplanering, offentligt/privat, utvecklingskontroll, vision

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Syfte och problemformulering	2
1.2	Metod och Material	2
1.3	Disposition.....	4
1.4	Tidigare arbeten och forskning.....	4
2	Teori	6
2.1	Begreppet utvecklingskontroll	6
2.2	Om hur beslut rättfärdigas.....	9
2.3	Nätverk och Governance, en kort definition	10
2.4	Platsmarknadsföring i det postmoderna samhället.....	11
3	Bakgrund och historia	13
3.1	Visionen om staden	13
3.1.1	Vad består visionen av, definition.....	13
3.1.2	Vem är bärare av visionen om staden	14
3.1.3	Vad är det som påverkar visionen om staden.....	15
3.1.4	PBL, plan- och bygglagen.....	15
3.2	Historien om Stockholm.....	16
3.2.1	Perspektivskifte 1-5.....	16
3.2.2	Perspektivskifte 6-10.....	17
3.3	Samhällsutveckling och trender	19
4	Fallet Ulriksdal	21
4.1	Presentation av Projektet Ulriksdal	21
4.1.1	Områdets historik	22
4.1.2	Aktörerna.....	22
4.1.3	Därför är det intressant.....	24
4.2	Visionen om Ulriksdal	25
4.2.1	Sammanfattning av gestaltungsprogram för Ulriksdal	25
4.2.2	Några reflektioner	26
5	Analys/Slutdiskussion	27
5.1	Utvecklingskontrollen, eller ”Vem är det som kör egentligen?”	28

5.2	Ansvarsfrågan och resultatet	29
5.3	Avslutning och vidare forskning	31
6	Referenser	32

1 Inledning

Stockholm växer, både som stad och som region med kranskommunerna inräknade. Den ”funktionella regionen” utvidgas mer och mer i takt med att kommunikationsmöjligheterna blir bättre medan priset på bostäder och andra lokaler i innerstaden ligger på fortsatt höga nivåer. Runtom i stockholmsområdet finns en hög efterfrågan på nya bostäder och kritiska röster har mer än en gång höjts de senaste åren om att det byggs för lite och ”fel”. Dock pågår projekt i och runtom staden som syftar till att bygga till och ut befintliga områden och stadsdelar, samt att skapa nya attraktiva områden för boende och affärsverksamhet. Huvudaktörerna i dessa projekt är inte bara kommunernas plankontor och beslutsfattare utan också de privata byggföretag som är involverade. Samtidigt som man, naturligtvis, eftersträvar ekonomisk effektivitet finns många andra värden att ta hänsyn till i dessa projekt såsom attraktivitet, tillgänglighet, målgrupper, miljö och hållbarhet för att nämna några möjliga exempel. De privata aktörernas stora inblandning i planering och produktion samt de former som samarbetet tar väcker frågor om såväl visionens bärare som om ansvarsfrågan och detta är områden som jag avser att i denna uppsats närmare studera. Närmare bestämt ska jag studera tillkomsten av den nya stadsdelen Ulriksdal som kommer att byggas av Solna Stad och Peab AB på det gamla Ulriksdalsfältet (www.ulriksdal.nu) i Solna utanför Stockholm. Projektet är intressant då det är ett exempel på modern (eller kanske snarare postmodern) samhällsplanering och stadsbyggande. Det drivs av en offentlig och en privat aktör i samarbete vilket gör processerna kring projektet särskilt intresseväckande. Vidare är det ur ett stadsplanerings/platsutvecklingsmässigt perspektiv intressant att se hur man resonerar kring *vad* man ska bygga, vilken typ av bostäder och lokaler, *vem* bygger man för, hur ser man på betydelsen av tillgång till rekreation, service, kommunikationer etc. och hur lyfts detta fram? Kort sagt *hur ser visionen för staden ut och vem styr den?*

1.1 Syfte och problemformulering

Mitt syfte är att belysa och diskutera de aktörer och processer som styr dagens, och sannolikt morgondagens, stadsplanering. Jag har valt ut ett fall vars speciella förutsättningar gör det till ett väl avgränsat och tydligt studieobjekt. Min avsikt är att i slutänden kunna dra vissa slutsatser inte bara om detta fall utan även mer generellt om potentiella problem och möjligheter när det gäller "Public-Private-Partnerships" i stadsplaneringssektorn. Jag fokuserar dels på visionen om staden och dels på utvecklingskontrollen. Mina frågor lyder således som följer: *Vems vision styr, och var finns ansvaret, formellt och informellt, i stadsplaneringen? I fallet Ulriksdal och generellt?*

1.2 Metod och Material

Många undersökningar har inslag av flera metoder och det kan vara svårt att hålla sig strikt till en beskrivning av en enda metod då det även går att finna olika beskrivningar av samma metod hos olika författare (se exempelvis Lundquist 1998, s28f).

Min uppsats är framförallt teorianvändande, eller vad Esaiasson et al kallar *teorikonsumerande* vilket förklaras med att man har ett enskilt fall i centrum och utifrån existerande teorier och förklaringsfaktorer på ett område försöker förklara vad som hände i just detta fall. (Esaiasson et al 2004, s40) Valet av att lägga upp uppsatsen som en fallstudie kom sig av att det var just detta specifika fall som väckte mitt intresse för frågeställningarna. Jag utgick således, åtminstone inledningsvis från fallet Ulriksdal och sökte utifrån detta hitta teorier och modeller som kunde belysa och förklara de frågor som väcktes utifrån fallet.

I det första teorikapitlet har jag valt ut några teorier som berör stadsplanering och de olika problem och tendenser som kan kopplas till detta. Stadsplaneringen som ämne är kopplat till flera vetenskapliga inriktningar och kan analyseras och diskuteras utifrån ett flertal vinklar och perspektiv. Jag har därför valt att använda teorier från flera håll för att kunna diskutera stadsplaneringen utifrån ett något bredare perspektiv än vad som hade varit möjligt om jag enbart valt att koncentrera mig på traditionellt statsvetenskapliga teorier. Studien kan alltså sägas vara delvis tvärvetenskaplig då det finns kopplingar till och inslag från såväl statsvetenskap som historia, arkitektur, ekonomi/platsmarknadsföring, och samhällsgeografi i teorierna och den efterföljande analysen. Uppsatsen kan vidare sägas vara kumulativ då jag

använder begrepp och delar av operationaliseringar från tidigare forskningsarbeten, till exempel gäller detta begreppen utvecklingskontroll och rättfärdigande.

Empirisk samhällsvetenskaplig forskning handlar enligt Esaiasson et al om ”att *beskriva och förklara samhälleliga fenomen*”.(Esaiasson et al 2004, s24) En förklaring förutsätter enligt författarna att man börjar med en beskrivning vilket jag också har gjort. Min intention är inte att ge en absolut förklaring till hur och varför utan snarare att beskriva ett fenomen utifrån ett fall och diskutera olika förklaringar och möjliga konsekvenser av detta. Liksom Esaiasson et al förespråkar har jag också delvis generaliserande ambitioner med min analys (Esaiasson et al 2004, s25). Trots att jag valt ett fall med många speciella förutsättningar tror jag ändå att det utifrån denna analys går att dra vissa generaliserande slutsatser. Utifrån diskussionen i Esaiasson et al om variabeltänkande i den statsvetenskapliga analysen kan fallet/projektet Ulriksdal liksom huvudaktörerna Solna Stad och Peab AB identifieras som studieobjekt eller analysenheter medan framförallt begreppet utvecklingskontroll kan ses som en huvudvariabel. På en högre abstraktionsnivå är det dock offentliga/privata samarbeten inom stadsplaneringen som är analysenheten.

Jag har framförallt använt mig av skriftligt, tryckt och elektroniskt, material vilket jag också framförallt hänvisar till i studien, detta innebär att uppsatsen baseras på kvalitativ textanalys med inslag av diskursanalys då jag även i viss mån analyserar texterna för att hitta budskap om visionen och om olika värden, framförallt gäller detta delarna som har att göra med visionen om staden och inslagen av platsmarknadsföring. En risk här är naturligtvis att mina egna föreställningar, värderingar och idéer påverkar hur jag använder och tolkar materialet men jag menar ändå att text- och diskursanalysen kan användas på ett fruktbart sätt i denna undersökning. (för en diskussion om detta se Esaiasson et al, 2004 s245f)

Inledningsvis har jag även använt mig av vad som kan beskrivas som en form av informantintervjuer. (se Esaiasson et al 2004, s253f och kapitel 15) Intervjuernas ändamål var att jag själv skulle få en större förståelse för stadsplaneringsprocessen i allmänhet och för projektet Ulriksdal i synnerhet. Jag träffade representanter för Peab AB såväl som för Solna Stad vilka får ses som huvudaktörer i projektet Ulriksdal samtidigt som de har stor erfarenhet av planprocesser i allmänhet. För att intervjuerna skulle kännas meningsfulla såg jag det som en förutsättning att jag fick tillgång till personer från både den offentliga och den privata aktören, detta för att inte riskera en övervikt och snedvridning i materialet åt något håll. Jag har valt att inte explicit använda mig av det som framkom under intervjuerna, däremot av en del av det skriftliga material jag fick tillgång till vid dessa tillfällen. Material som tillhandahållits på detta sätt kan ur ett källkritiskt perspektiv möjligen betraktas som

problematiskt, men då det i det här fallet främst handlar om utskrifter från programsamråd (som faktiskt är offentliga) och om gestaltungsprogrammet för stadsdelen ser jag inte detta som något problem här. Följaktligen har jag valt att inte heller bifoga några utskrifter från intervjuerna då en del av det som framkom inte var ämnat för allmänheten utan för min förståelse av processen. Om jag istället valt att genomföra strukturerade eller semistrukturerade intervjuer som skulle skrivas ut och bifogas hade jag riskerat att inte få samma öppenhjärtiga svar och då också missa en del av förståelsen för projektet och processen som jag nu faktiskt fick och som hade varit svår att läsa sig till i litteraturen.

1.3 Disposition

Uppsatsen inleds med en teoridel där de teorier och begrepp som sedan återkommer i slutanalysen presenteras och kort diskuteras. Sedan följer en kortare del med bakgrund om staden Stockholm, stadsplanering och andra samhällsfenomen som kan antas påverka stadsutvecklingen och planeringen. Denna del kan delvis ses som en underdel till teorikapitlet men har en lite friare och mer ”berättande” utformning. Kapitel 4 innehåller fallstudien, här presenteras fallet Ulriksdal, dess historia och huvudaktörer samt visionen. Den avslutande delen innehåller en slutanalys/diskussion som knyter ihop fallet Ulriksdal med teorierna från tidigare kapitel. Som avslutning för jag en kort diskussion om undersökningens utfall och de vidare frågor som väckts.

1.4 Tidigare arbeten och forskning

Tidigare forskning fokuserar framförallt på de offentliga aktörerna alternativt på arkitekturen/vad som byggs, sällan på kombinationen. Några exempel på forskning som behandlar specifika områden och planer har jag ändå funnit och bland dem har jag framförallt valt att använda mig av Mikael Granbergs avhandling ”Vision Mälarstaden och Östra hamnen i Västerås” och Kaj Granaths ”Respektfull förnyelse, om kunskap och öppenhet i stadsplaneringsprocessen” samt Karin Books och Lena Eskilssons ”Stadens struktur” som alla på olika sätt behandlar planeringsprocesser och modern/postmodern stadsplanering och

arkitektur. Ur dessa och andra verk har jag hämtat inspiration och idéer för att utveckla min egen undersökning. Trots delvis olika utgångspunkter och fokus har de tre gemensamt att de betonar historiens betydelse och vikten av att känna till och förstå det förgångna för att kunna både planera och analysera nutid och framtid.

2 Teori

2.1 Begreppet utvecklingskontroll

Book och Eskilsson diskuterar ”makten över marken” och har sammanfattat samspelet/maktspelet mellan det offentliga och det privata utifrån begreppet *utvecklingskontroll*. Båda sidor har aktörer som spelar på den urbana scenen. Aktörernas mål och möjligheter varierar med tiden och styrs liksom samhällets politik av ideologi, övergripande intressen och mål som kan (men inte nödvändigtvis måste) påverkas av invånarna genom olika demokratiska processer. Något som av författarna lyfts upp som en grundläggande ideologisk fråga i sammanhanget är hur maktfördelningen mellan individ och stat bör se ut och i vilken grad staten bör reglera de fria marknadskrafterna. Vilka rättigheter ska tillskrivas de olika aktörerna och ska offentliga aktörer alls intervensera i stadsutvecklingen? (Book & Eskilsson 2001, s220) Svaret skiftar naturligtvis med ideologi, kultur och kontext och har inget givet svar. Book och Eskilsson nöjer sig här med att konstatera att få anser det eftersträvansvärt att gå helt åt det ena eller det andra hållet, båda aktörerna behövs men frågan är hur balansen mellan dem ska/bör se ut.

Grundläggande för begreppet utvecklingskontroll så som det beskrivs av Book och Eskilsson är tankegångarna om domänen som ett område där bestämda personer eller bestämda grupper tillåts hävda särskilda befogenheter att fatta beslut och utöva kontroll. I detta uttryck finns ett bakomliggande maktspel som har att göra med förmåga eller möjlighet att påverka en företeelse eller ett förlopp i önskad riktning, denna makt utövas när kontrollbefogenheten övergår i konkret handling. Begreppet utvecklingskontroll avser alltså makt eller inflytande över den fysiska stadsutvecklingen, eller maktens rumsliga dimension. Book och Eskilsson påpekar att begreppet kan användas såväl när det gäller förändring av tidigare bebyggda områden som i utvecklingen av nya. (Book & Eskilsson 2001, s216f)

Historiskt sett är det auktoritära individer och eliter som har haft befogenheter att utöva kontroll över planering och byggande (liksom över andra områden i samhället) vilket ofta fått till följd att ideologiska syften och viljan till maktdemonstrationer har styrt de

historiska stadsomvandlingarna. Med tiden har utvecklingskontrollen dock flyttats över från de traditionella aktörerna till andra auktoriteter eller samhällsliga institutioner hos vilka kontrollutövandet uppfattas som legitimt/rättmätigt. (Book & Eskilsson 2001, s217)

Något som lyfts fram som ett centralt i begrepp är aktörerna. Det urbana landskapet produceras av olika aktörer med varierande möjlighet och förmåga att styra stadsutvecklingen genom olika instrument, de ingår vidare i en makthierarki där olika aktörer har olika makt och möjlighet att påverka stadsutvecklingen. Med aktör avses en person, ett företag, en institution en organisation etc. som verkar på den urbana scenen, dessa kan grovt delas in i offentliga och privata aktörer. De offentliga inbegriper framförallt planeringsansvariga på olika myndighetsnivåer, nationellt såväl som regionalt och lokalt. Dessa kan intervensera genom bland annat offentligt markägande, regleringsinstrument, och ekonomiska instrument, vanligast är en kombination av dessa. De privata aktörerna består av enskilda personer, grupper, byggherrar, företag etc. handlingsutrymmet för dessa aktörer begränsas bland annat av de lagar och regleringsinstrument som de offentliga aktörerna har som sina instrument.(Book & Eskilsson 2001, s218)

Den marknad de båda aktörsgrupperna agerar på regleras av regelsystem. Dessa maktinstrument hanteras alltså främst av samhällets tjänstemän och politiker som genom dessa genomför åtgärder som syftar till att åstadkomma en önskad rumslig utveckling. Book och Eskilsson påpekar dock att det i deras definition av utvecklingskontroll också ingår privata aktörers möjlighet till kontroll och inflytande över de urbana processerna. Detta eftersom de fria marknadskrafterna kan sägas ha stort spelutrymme och regleringarna som finns är relativt små. Författarna påpekar vidare att denna utveckling blivit tydligare i takt med den ökade globaliseringen där gränslösheten utgör ett utmärkande drag. (Book & Eskilsson 2001, s219f) (för ett mer utförligt resonemang kring detta se till exempel ”Organizing European Space” av Jönsson, Tägil & Törnqvist 2000)

Marknaden/det privata styrs främst av ekonomiska resurser och bygger alltså till stor del på invånarnas efterfrågan. Hur reglerat samspelet mellan offentligt och privat är varierar också med tid och plats och sättet på vilket det är uppbyggt ger rumsligt utfall i stadslandskapet. Aktörernas inflytande begränsas dock alltid till viss del av det befintliga fysiska landskapet på platsen och markägande, samt av ”planeringssystemet” (som består av lagar och förordningar, regleringsinstrument och ekonomiska faktorer). (Book och Eskilsson 2001, s227f)

Planeringens roll i västvärlden har skiftat genom historien, kortfattat kan man säga att det sedan efterkrigstiden gått från starka offentliga aktörer mot ökat inflytande för privata

aktörer som styr över stadsutvecklingen. Man kan tala om ett paradigmskifte från mer rationell planering under 60- och 70-talen mot en mer kommunikativ och decentraliserad planering idag. De gamla nyckelorden styrning, reglering och kontroll har bytts ut mot information, kommunikation och utbyte. Den rationella planeringen bygger på en instrumentell rationalitet och en organisationsprocess som följer en top-down modell med beslutsfattare som beslutar om målen och professionella planerare som sedan formulerar planer utifrån dessa. Denna nya metod fick med tiden stark kritik av bland annat amerikanskan Jane Jacobs (författare av "The Death and Life of Great American Cities", 1961, som anses som banbrytande i den tidens planeringslitteratur). Så småningom utvecklades en mer kommunikativ planering med större inslag av medborgardeltagande ("bottom-up") och ett ökat inflytande för privata aktörer. (Book & Eskilsson 2001, s223f) Book och Eskilsson tar särskilt upp en speciell form av den kommunikativa planeringen som kallas "advokatplanering" eller "participatorisk planering" (upphovsman är enligt författarna Dovidoff, 1965), modellen går ut på att samhället består av ett stort antal grupper med egna intressen och värderingar. Planeringsmyndigheten bör etablera dialog med alla dessa grupper genom deras "advokater" som sedan arbetar oberoende av planeringsmyndigheten för att tillgodose "sin" grupps intressen. Denna modell motsäger förekomsten av ett unikt och gemensamt samhällsintresse och förespråkar istället en pluralistisk modell. Det privata inflytandet blir således stort och den offentliga kontrollen svag.(Book & Eskilsson 2001, s224) 70- och 80-talen kan betraktas som krisår för den traditionella planeringen och den offentliga utvecklingskontrollen. Den politiska och ekonomiska utvecklingen under dessa år bidrog starkt till det minskade offentliga inflytandet och det faktum att man under 80- och 90-talet även i den offentliga planeringen började använda begrepp, synsätt och metoder från företagsekonomin. Den privata sektorns inblandning ökade snabbt och så kallade Public-Private-Partnerships (PPP), blev allt mer vanligt förekommande. Utvecklingen kan delvis ses som en följd av kommunernas försämrade ekonomiska situation och den ökade interurbana konkurrensen som inneburit att det blivit allt viktigare för platser (städer, kommuner etc.) att skapa sig en urban image och att marknadsföra sig utifrån denna, fenomenet kallas "place-marketing".(Book & Eskilsson 2001, s 225f)

Författarna menar att styrningen av städer idag karakteriseras av nya myndighetsstrukturer och större inflytande från icke-institutionella aktörer. Man kan se en förändring mot både mer decentralisering och mer fragmentering i ansvarsfördelningen inom många myndigheter. Begreppet "governance" beskriver skiftet från det mer traditionella "government" som tidigare var vanligast. Governance avser olika mer eller mindre ad-hoc

betonade samarbetsformer mellan formella och ickeformella institutioner. Detta innebär att tidigare klara och tydliga kontrollstrukturer mellan offentligt och privat genom nya samarbetsformer har suddats ut och blivit mer oklara, vilket väcker frågan om var utvecklingskontrollen egentligen finns i dagens planering. (Book & Eskilsson 2001, s226f)

2.2 Om hur beslut rättfärdigas

Mikkel Schönning Sørensen (Schönning Sørensen 2007) tar avstamp i ett resonemang om rättfärdigandet (justifications) i planeringsprocesser med konstaterandet att det "allmännas bästa" (common good) är en vanlig grund för att ge rättfärdigande till planering av nya stadsmiljöer. Kärnfrågan är hur ett specifikt handlande, exempelvis planeringen av en ny stadsmiljö, kan rättfärdigas. Hur kan en så komplex fråga – en process som ska ta hänsyn till så många olika intressen (ekonomi, miljö etc.) kunna rättfärdigas som varande den mest gynnsamma lösningen för "alla"? (Schönning Sørensen 2007, s138ff)

I denna uppsats knyter jag resonemanget om rättfärdigandet till frågan om utvecklingskontroll och därmed till frågan om vem som äger visionerna om det samhälle vi skapar genom dagens beslut och mer specifikt om hur den nya stadsdelen Ulriksdal formas. Schönning Sørensen utgår ifrån resonemang förda av Boltanski och Thévénot om olika former för rättfärdigande. Rättfärdigandet kan enligt dessa grundas på att planer, beslut och genomförande är;

- Maximalt funktionella - "Industrial justification". Allt sker maximalt rationellt, med andra ord det kan inte göras mer effektivt (jfr miljonprogrammet och Weber). (Schönning Sørensen 2007, s143f)
- Allmänt önskade och formade av en väl förankrad kollektiv folklig vilja – "Civic justification" (jfr deltagande demokrati - Rousseaus tankar om det sociala kontraktet). (Schönning Sørensen 2007, s152ff)
- Marknadsstyrda, - "Market justification". Med andra ord att planer, beslut och genomförande sker för att tillgodose en uttalad efterfrågan. Planer, beslut och genomförande ska vara ett resultat av tävlan mellan olika alternativ där marknadens val rättfärdigar det enskilda projektet (jfr nyliberalism och Adam Smith). (Schönning Sørensen 2007, s162ff)

- Trovärdighets rättfärdigande - "Reputational justification", med andra ord att aktörerna har en ställning i den allmänna opinionen som gör att de därför betraktas som så kloka och så dugliga att de inte ifrågasätts (jfr värdekonservatism och Thomas Hobbes). (Schönning Sörensen 2007, s169ff)
- Artistiskt rättfärdigande - "Inspired justification", planer, beslut och genomförande rättfärdigas utifrån ett artistiskt perspektiv, vilket kan ske genom medverkan av en känd arkitekt eller konstnär (jfr exempelvis Turning Torso i Malmö och Dunkers Kulturhus i Helsingborg). (Schönning Sörensen 2007, s174ff)

Rättfärdigandet ska i sammanhanget förstås som legitimitetsskapande i en vidare bemärkelse än det rent formella. Här finns självklart också en koppling till hur den institutionella strukturen för samhällsplanering ser ut under olika tidsperioder. (Schönning Sörensen 2007, s179ff)

2.3 Nätverk och Governance, en kort definition

Termen "nätverk" eller "nätverksstyrning" är flitigt använd inom statsvetenskapen, ofta i samband med uttrycket "governance" av vilket det kan sägas vara en del. Det har diskuterats analyserats och använts på olika sätt. Generellt kan sägas att det handlar om flera aktörer, ofta från olika sammanhang (offentligt/privat/näringsliv etc.), som är löst sammankopplade i nätverk som löper såväl vågrät och lodrät som diagonalt. Ofta handlar det om mer eller mindre informella eller halv-informella kontakter vilket kan göra det problematiskt ur ett transparensperspektiv. (se exempelvis Hill and Hupe 2002, kap 3 och 4). Interaktionen präglas ofta av en kombination av formella och informella regler och normer som utvecklas kontinuerligt och parallellt. (se V. Lowndes i Marsh and Stoker 2002, s97ff) Hajer och Wagenaar konstaterar att man kunnat se ett skifte från government till governance vilket också riktat större intresse mot betydelsen av nätverk och nätverksstyrning (Hajer och Wagenaar 2003). Governance diskuteras också av Granberg och förklaras där som politisk styrning genom marknadsinspirerade former, politikskapande nätverk, partnerskap och urbana regimer. Det kan ses som politisk styrning via policynätverk där flexibilitet och kontextberoende blir viktiga inslag. (Granberg 2004, s68ff)

2.4 Platsmarknadsföring i det postmoderna samhället

När man ska marknadsföra en produkt, i detta fall en plats, stad eller region, så är det viktigt att utse målgrupper för marknadsföringen. Enligt Kotler med flera så är de grupper som platsmarknadsförare framförallt riktar in sig på besökare (affärsbesökare och turister), bofasta och arbetare, företag/entreprenörer, industrier och exportmarknaden. Förutom turister och affärsresenärer är det även viktigt att locka till sig friska och hälsosamma invånare som kan arbeta eller studera, forskare och specialister, investerare och entreprenörer men också pensionärer och seniorer. (Kotler 1999, s33)

Charles Landry är en av platsmarknadsföringens/platsutvecklingens kanske just nu mest aktiva företrädare som ofta talar om "the creative city" som det ideala. Han skriver om vikten av kreativitet som en resurs i platsutveckling (och marknadsföring). Skapandet av en lokal identitet ses som viktig eftersom den binder samman aktörer inom staden trots inbördes olikheter samtidigt som det ger en positiv bild av platsen utåt. Det är också viktigt för att det skapar trivsel och stolthet och för att människor och företag ska vilja engagera sig och känna sig delaktiga i platsen. (Landry 2000, s118f) Allmänna områden är något som betonas av Landry och detta handlar förutom den "stora" infrastrukturen och transportmöjligheter också om de fysiska platser där människor kan mötas "ansikte mot ansikte". Det är dessutom viktigt att alla invånare får del av saker som bra kommunikationsmöjligheter, utbildning och kultur och att allt detta framgår i bilden, eller visionen, av staden/platsen. (Landry 2000, s119f)

Om Landry fokuserar på staden så ligger Richard Floridas fokus snarare på dess invånare och deras förändrade prioriteringar, livsstil och "livsmönster". Han menar att människor idag faktiskt föredrar "halvanonymitet". (Florida 2006, s319ff) Detta visar sig i att man har många varierade och varierande relationer, mer individualistiska ambitioner och svagare band till samhället, platsen och människorna runt omkring sig. (Florida 2006, s327ff) Dem som Florida kallar "den kreativa klassen" tycks föredra samhällen med låga inträdesbarriärer och mångfald där man känner att det är möjligt för alla att "vara sig själva", ha sin egen livsstil och följa sitt eget livsmönster. Det visar sig att just livsstil är viktigt och man har gjort mätningar som tyder på att möjlighet till en "fri" livsstil och tillgång till kultur, rekreation etc. är viktigt när "den kreativa klassen" väljer var de ska bosätta sig och därför är det också av vikt när företag som söker denna typ av "human resources" väljer var man etablerar sig. (Florida 2006, s296ff)

Rapporten från Price Waterhouse Coopers "*Cities of the future. Global competition, local leadership*" är ett aktuellt exempel på insikten om platsmarknadsföringens ökade betydelse för dagens och morgondagens platser och städer. Rapporten behandlar framförallt städer och det man kallar "strategic city management" men man berör samtidigt just det som Landry och Florida diskuterar, alltså vad som gör en plats attraktiv, vikten av att skapa en positiv image och att utmärka sig i den globala konkurrensen, gärna som ett "center för något" (Cities of the future s8f). Också här handlar det om att locka till sig "rätt" invånare och verksamheter för att fortsätta framstå som attraktiv. Detta är således något som såväl regioner och kommuner som de byggbolag som uppför och säljer byggnader för bostäder och andra verksamheter rimligtvis borde beakta i sin planering av vad hur och för vem man ska bygga.

3 Bakgrund och historia

3.1 Visionen om staden

3.1.1 Vad består visionen av, definition

Ordet "vision" beskrivs i ett välkänt elektroniskt uppslagsverk enligt följande; "*Vision, något man vill uppnå. En vision uttrycks oftast som ett framtida tillstånd som man vill uppnå, och behöver inte uppfylla formella krav på realism, tidsbundenhet eller mätbarhet.*" (<http://sv.wikipedia.org/wiki/Vision>) Denna beskrivning gäller bara delvis för visionen inom planeringen då man där ändå eftersträvar såväl realism som någon form av mätbarhet i sina visioner.

Visionen i planeringen behandlas av Granberg (2004) som skriver om den strategiska planeringens utveckling och innehåll. Den grundar sig i insikten om den tilltagande osäkerheten om den framtida utvecklingen och dess effekt på planeringen. Man betonar starkare möjligheten till beräkning av möjliga utvecklingstendenser vilket leder till att samspel centrala aktörer emellan blir än viktigare. Att utifrån tänkta framtida scenarier skapa en så väl fungerande plan som möjligt, med flexibla lösningar och beredskap för olika händelser blir viktigt i en föränderlig värld. Att framtidsbilden, eller visionen, alltså har fått en allt större plats i planeringen är inte så konstigt. Granberg skriver att "när en normativ värdering kopplats till framtidsbilder och scenarion kan vi tala om visioner, det vill säga bilder av önskvärda framtida förhållanden." (Granberg 2004, s66f) Visionen handlar inte bara om fysiska element utan innehåller även en bild av hur det ska "vara" och fungera. Det ska också påpekas att den innehåller begränsningar och utmaningar som måste hanteras för att visionen ska kunna förverkligas. (Granberg 2004, s67) för visionens tillblivande betonas såväl kunskap om nuet som om gårdagen, historien är alltså viktig för att förstå nuet och förutspå framtiden.(Granberg 2004, s67f) Konkret kan man säga att visionen om staden naturligtvis varierar beroende på vem man frågar och när, men några punkter som ändå får betraktas som

essentiella berör det yttre fysiska faktorerna, hur det ska se ut, arkitektur, färger etc. vidare rör det innehållet i form av verksamheter och invånare, image och rykte. De första faktorerna är sådant som mer eller mindre i detalj går att utläsa i gestaltningsprogram för olika planerade områden. Faktorer som handlar om mer ”mjuka” företeelser såsom vilka människor man riktar sig till som boende och besökare, vilken känsla man vill förmedla, vilken puls (storstad, småstad, kontinentalt etc.) man vill ha är inte lika lätt att mäta, planera och räkna på, men är ändå nog så viktiga delar av visionen.

Den bild av visionen som Granberg förmedlar handlar om ett normativt instrument men så som visionen används av framförallt byggbolag och även till viss del kommuner i planeringssammanhang kan den enligt min mening i minst lika hög grad beskrivas som instrumentell. Dels i det utåtriktade arbetet mot såväl kommunen som har den formella makten över planen (om än inte alltid över planens innehåll) och dels mot marknaden och de samarbetspartners och potentiella kunder man som säljare riktar sig till.

3.1.2 Vem är bärare av visionen om staden

Alla de aktörer som är delaktiga i dess tillblivande och utveckling har del i visionen om staden, om sedan bilden dessa aktörer emellan alltid stämmer helt överrens är en annan fråga. Den första aktören som är bärare av visionen är kommunen och mer specifikt de som arbetar på plankontoret liksom de politiker som är med och beslutar om detaljplaner etc. I ett vidare perspektiv är också regionen delaktig i och med upprättande av regionplaner med gemensamma mål och planer för hela storstadsregionen (Regional utvecklingsplan för Stockholm, RUFSS, är ett exempel). I nästa steg är det byggbolaget/bolagen som bär visionen, de som bestämmer hur det ska se ut och vad exakt som ska byggas, här finns människor på projekteringsavdelningar, arkitekter, planerare och andra som får stort inflytande under processens gång. I sann demokratisk anda har också invånarna i en kommun till viss del möjlighet att utöva inflytande då detaljplaner vanligtvis ställs ut så att intresserade medborgare har möjlighet att informera sig och komma med synpunkter (huruvida detta sedan får något konkret utslag i slutresultatet är en annan fråga). Hur maktfördelningen dessa parter emellan ser ut och vem som styr diskuteras mer utförligt i senare avsnitt.

3.1.3 Vad är det som påverkar visionen om staden

Trenderna när det gäller hur vi planerar och bygger våra städer skiftar. Ibland har kvarterstaden varit det självklara valet, sedan kom ABC-staden, verksamhetsseparering, sovstaden, funkisarkitekturen och miljonprogrammet för att nämna några av dem som också innehöll betydande mått av sociala värderingar (se exempelvis "Bor vi i samma stad?" av Broms, Wesell et al 2005) Olika trender har satt olika mycket spår på olika platser och genom att studera en stads arkitektur och planering kan man ofta se när den har växt som mest. (se till exempel Book & Eskilsson 2001, kap 1) Men vad är det egentligen som styr, vilka processer är det som påverkar vad som byggs? Är det historien, samhällsutvecklingen (postmodern utveckling, globalisering, politik?), internationella trender, lagar, aktörerna eller något annat? Förmodligen är det en kombination av alla ovan nämnda företeelser som påverkar och ger utslag när det avgörs hur den fysiska miljön kommer att se ut.

3.1.4 PBL, plan- och bygglagen

Ett exempel på institutionella instrument som aktörerna har att rätta sig efter och som därmed påverkar i hög grad är PBL, plan- och bygglagen På regeringens hemsida kan man läsa följande: "De lagar som reglerar plan- och byggområdet är främst plan- och bygglagen (1987:10), byggnadsverkslagen (1994:847) och miljöbalken (1998:808) samt tillhörande förordningar. I plan- och bygglagen anges bestämmelser om planläggning av mark och vatten samt bestämmelser om tillstånd för byggande i form av bygglov med mera. I lagen anges vidare vissa krav på placering av byggnader och allmänt om lämplig utformning med hänsyn till stads- eller landskapsbild och till natur- och kulturvården. I byggnadsverkslagen anges de tekniska egenskapskrav som samhället ställer på byggnader, anläggningar och byggprodukter. Miljöbalken ska tillämpas så att mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas. Vidare ska människors hälsa och miljö skyddas mot skador och olägenheter. Lagarna innehåller bland annat bestämmelser som styr hur de olika aktörerna som är inblandade i planering och byggande ska agera i plan- och byggprocessen. I Sverige har kommunerna en stark ställning när det gäller planering och byggande, men byggherrar, entreprenörer, arkitekter, enskilda och statliga myndigheter påverkas också av plan- och bygglagen. Regeringen ser för närvarande över hela plan- och bygglagstiftningen och en proposition planeras under 2009." (www.regeringen.se/sb/d/8906)

3.2 Historien om Stockholm

Den europeiska, svenska och inte minst stockholmska stadsutvecklingen har avhandlats och beskrivits i ett flertal verk. Ett av de kanske mest grundliga om Sverige och Stockholm är ”*Stockholm –Den planerade staden*” av Peter Lundevall. Det är främst denna jag utgår ifrån när jag gör en kort historisk genomgång av i första hand den svenska och stockholmska stadsbyggnadstraditionen. Lundevall delar in historien i tio perspektivskiften varav det första börjar på 1350-talet och det sista och tionde sträcker sig från 1990-talets början och fram till idag (och tills vidare). (Lundevall 2006, s16-17) De fem första perspektiven som sträcker sig fram till 1900-talets början gör jag en kortare sammanfattning av eftersom jag menar att det framförallt är utvecklingen på 1900-talet som har betydelse för dagens stadsutveckling även om man naturligtvis inte kan bortse från den tidigare historiens inverkan.

3.2.1 Perspektivskifte 1-5

De första två perspektivskiftetena 1350-1400-tal och 1523-ca1600 präglades av befolkningstillväxt och starka handelsbetingelser. Bebyggelsen hade till en början medeltida prägel och var främst dominerad av nyttoaspekter. Stadens yta flerdubblades och nya stadsmurar restes utanför de äldre. (Lundevall 2006, s16 och s23ff) Under det andra perspektivskiftet gjorde Gustav Vasa Stockholm till riksfäste och befolkningen fortsatte att öka. Utrymmet på Stadsholmen var begränsat och malmarna koloniserades nu permanent. Främst uppfördes glesare trähusbebyggelse utmed infartsvägarna medan byggnader i sten påbjöds av myndigheten när det gällde Stadsholmen. Nyttoaspekten styrde fortfarande men prydnadsaspekten blev med tiden allt viktigare. (Lundevall 2006, s16 och s27ff)

Det tredje skiftet 1635-1685 präglades av stormaktstiden och huvudstadsambitionen och av befolkningstillväxten som var fortsatt hög (från ca 15000 invånare till ca 60000 under åren 1635-1685). Nya ämbetsverk följde på huvudstadsutnämningen, privata barockpalats uppfördes liksom byggnader kopplade till staten och det militära. På malmarna byggde man enligt kontinentalt renässansmode med raka gator och rätvinkliga kvarter främst i sten, kvarterstaden växte fram. Fyra huvudsyften präglade Stockholms stadsförnyelse som var ett av 1600-talets största stadsbyggnadsprojekt i Europa. Plats för nya byggnader, ordning och representativitet, minskad risk för eldsvådor samt ökad framkomlighet var de dominerande syftena som styrde utbyggnaden under den här tiden. (Lundevall 2006, s16 och s31ff)

Fjärde perspektivskiftet 1850-1870, präglades framförallt av den tekniska utvecklingen och man kan säga att den moderna staden nu föddes genom en rad infrastrukturella satsningar såsom gasverk, vatten- och avloppsledningar, gatubeläggning etc. Järnvägen gjorde staden till en knutpunkt för kommunikationen och kommunreformen 1862 gav staden utökat ansvar för planeringen. Stockholm fortsatte att växa och 1856 passerade man ett invånarantal på 100000. Staden fortsatte expandera enligt rutnätsplanerna och man följde en internationell rationell trend med väl utbyggd infrastruktur. (Lundevall 2006, s16 och s57ff, Schönbeck 1994, s28f)

Det femte perspektivskiftet 1870-1900 präglades av industrialismens genomslag. Befolkningen ökade med ca 50% då många flyttade in till staden från landsbygden. Dödligheten hade också minskat till följd av bättre sanitära förhållanden, bättre sjukvård och läkemedel etc. Den s.k. Lindhagenplanen antogs ca 1880 och hade som syfte att främja trafiken, sundheten, brandsäkerheten och skönhetsintressena. Man följde fortfarande rutnätsplaner och det fanns en byggnadsstadga som reglerade husens höjd, utnyttjandegrad m.m. Utbyggnaden av Stockholm följde till hög grad den europeiska trend som även satte avtryck i andra storstäder såsom London, Paris och Berlin. Under denna tid slår arkitektyrket igenom. (Lundevall 2006, s16 och s67ff, Schönbeck 1994, s42ff)

3.2.2 Perspektivskifte 6-10

Det sjätte perspektivskiftet 1900-1930 handlar framförallt om de yttre delarna av staden som hittills präglats av en relativt oordnad och gles bebyggelse. En förutsättning för att satsa mer på ytterstaden var utbyggnaden av spårvägen som också skedde nu. Framförallt var det mindre trädgårdsstäder med småhus som anlades utifrån förebilder i Tyskland och England, få flerbostadshus byggdes i ytterstaden. Gatorna var slingrande och parker planlades i anslutning till bostadsområden. Man började vidare placera ytkrävande och störande arbetsplatser utanför stenstaden. Befolkningen i regionen utanför tullarna tredubblades under åren 1900-1910. ”Egna hem” var stort och medelklassen flyttade gärna till egna hus utanför tullarna. (Lundevall 2006, s17 och s95ff, Schönbeck 1994 s47ff)

Det sjunde perspektivskiftet var relativt kort och varade mellan 1930 och 1945. Tiden präglades av den modernistiska revolutionens tankesätt samt den generella välfärdsutvecklingen. Fortsatt ökad befolkningstillväxt, trångboddhet och brist på fri mark i innerstaden ledde till att flerfamiljshus nu även byggdes i ytterstaden. Funktionalismen började slå igenom vid den här tiden och allmännyttan bildades. Man byggde nya

kapacitetsstarka broar vilket band ihop ytter- och innerstad och ökade ytterstadens tillgänglighet och attraktivitet. Under funktionalismens första tid byggdes i ytterstaden friliggande lamellhus i tre våningar som placerades i goda sollägen för riklig ljustillgång och inbäddades i befintlig natur så långt det var möjligt. Detta bröt av mot kvartersstaden som varit den dominerande byggnadsnormen under 300 år. Stadsdelarna skildes ofta av naturmark och spårvägen samt hållplatsernas placering och avstånd styrde den övergripande strukturen. Modernismens idéer utvecklades först i Mellaneuropa och Sovjetunionen men Sverige tog snabbt efter och blev snart också ett föregångsland. (Lundevall 2006, s17 och s113ff, Schönbeck 1994, s50ff, Björk & Reppen 2000, s20f)

Det åttonde skiftet varade något längre, mellan 1945 och 1975 och präglades av tillväxt och välfärdsutveckling. Man rev under den här tiden delar av Stockholms innerstad (vilket senare av många kommit att betraktas som ett fruktansvärt misstag) och gjorde plats för ett ”nytt City”. Bostadsbyggandet var högt till följd av bland annat befolkningstillväxt och bostadsbrist, man ville råda bot på problem med trånga utrymmen och låg bostadsstandard. Tunnelbanan i Stockholm invigdes 1950 och ungefär samtidigt slog massbilismen igenom på allvar, två faktorer som ytterligare ökade ytterstadens tillgänglighet och utvidgade staden samtidigt som spårväg och vägar strukturerade staden som växte fram, en strikt trafikseparering var normen. Nya förortscentrum skapades och sågs som en nyhet som också blev ett föredöme i övriga Europa. Byggandet blev med tiden allt mer storskaligt och man blandade höghus/punkthus och gårdsbildande byggnader. Miljonprogrammet var det största bostadsprojektet under 1900talet (en miljon bostäder på 10 år 1965-1974) och med det bröt man normen om terränganpassning från den tidigare funktionalismens dagar. (Lundevall 2006, s17 och s125ff, Björk & Reppen 2000, s22)

Det nionde skiftet dateras till 1975-1990 och utmärktes av kritik mot det industriella och storskaliga förortsbyggandet och de omfattande rivningarna i gamla City. Bostadsbristen var åtgärdad och regionen stagnerade nu snarare. Makthavare och planerare ifrågasattes och kritiserades. Under 1980-talet började befolkningen åter att öka. Man återupprättade kvartersstadens ideal och postmodernismen med varierande och manifesterande arkitektur tog över. ”Gröna vågen” påverkade stora delar av samhället och småhusbyggande och ekologiskt tänkande ökade liksom olika former av kollektivboenden. Man byggde om hus och anlade trädgårdar och gröna oaser i många grannskap. Trenden att återupprätta kvartersstaden fanns även i utlandet. (Lundevall 2006, s17 och s171ff, Björk & Reppen 2000, s22)

Det tionde och sista perspektivskiftet startade 1990 och pågår enligt författaren fortfarande. Under denna tid nåddes Stockholms stadsgräns vilket gjorde det omöjligt att

flytta ut kommungränsen mer. De tidigare stora subventionerna i bostadspolitiken började försvinna. Fortsatt befolkningstillväxt ledde till fortsatt behov av nya bostäder. En ny trend som fortfarande är stark är att många hyresrätter förvandlas till bostadsrätter och att allmännyttan sålt ut stora delar av sitt bostadsbestånd. Man började bilda naturreservat för att skydda naturområdena i och omkring staden. Den rådande planeringsfilosofin har gått ut på att man ska "bygga staden inåt". Arkitekturen är främst modernistisk med en ökad täthet. Även i ytterstaden och kranskommunerna sker ny- och ombyggnationer. Kommunikationsmöjligheterna i form av pendel- och tunnelbanelinjer, busstrafik och vägar krymper avstånden.(Lundevall 2006, s17 och s183ff, Schönbeck 1994, s86f)

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de faktorer som tycks ha påverkat mest genom historien är befolkningstillväxten, internationella trender, politik/samhällstrender (miljonprogrammet, "gröna vågen", "egna hem" etc.) och den tekniska utvecklingen i form av vägar, järnvägar och andra kommunikationsinstrument som hjälpt till att krympa avstånden och "den funktionella regionen".

3.3 Samhällsutveckling och trender

Stadens och stadsplaneringens utveckling har gått hand i hand med samhällsutvecklingen i stort och influerats av de strömningar som också påverkat andra delar av samhällets utveckling. Så har det sett ut genom historien och så ser det ut idag när exempelvis boende med miljötänk, "eco-living" blir mer och mer efterfrågat och smarta energisnåla, och ekologiskt hållbara material och lösningar används som ett starkt konkurrensmedel i byggbranschen.

Enligt Book och Eskilsson kan den generella utvecklingen under 1900-talet beskrivas utifrån fyra skiften, Industrialism-Postindustrialism, Fordism-Postfordism, Modernism-Postmodernism och Interdependens-Globalisering (Book & Eskilsson 2001, s21f). Som en följd av framförallt de två sistnämnda har betydelsen av platsmarknadsföring ökat. I ett postmodernt samhälle där människors livsmönster inte längre är så självklart likformiga som tidigare och våra prioriteringar och värderingar kanske inte heller alltid stämmer med äldre tiders är det heller inte lika lätt att förutse vart olika människor i olika åldrar och med olika intressen och ekonomiska förutsättningar kommer att välja att bo och leva. Bland andra

Robert Putnam har funderat kring detta och i sin "Bowling Alone" diskuterar han nya fenomen i det postmoderna samhället (med utgångspunkt i det amerikanska samhället, men likheter syns över resten av västvärlden). Bland annat att människor idag flyttar och byter arbete och även hemstad/stat flera gånger under sin livstid. I spåren av detta kan man konstatera att platsen har fått en mindre eller åtminstone förändrad betydelse. Samtidigt har den pågående globaliseringen gjort att konkurrensen olika städer, regioner och platser emellan ökat betydligt. Man jämförs inte längre bara med platser i grannkommunen eller grannlandet utan med städer och platser även i andra delar av världen. De förbättrade kommunikationsmöjligheterna med Internet mm har också gjort att företag idag letar sig till nya platser och inte nödvändigtvis lägger huvudkontor och fabriker där det tidigare sågs som självklart. I kölvattnet från denna utveckling har platsmarknadsföringen utvecklats, man vill skapa en bild av platsen som attraktiv och kreativ. Denna önskan delas av alla som har ekonomiska såväl som andra intressen i ett stadsutvecklingsprojekt.

4 Fallet Ulriksdal

Nedan följer en kortfattad presentation av mitt "fall"/studieobjekt Ulriksdal och en kort motivering till varför jag menar att just detta projekt är intressant och speciellt.

4.1 Presentation av Projektet Ulriksdal

I ett pressmeddelande 2005-08-26, 09:45 meddelas följande:

"Peab har förvärvat återstående byggrätter på Ulriksdalsfältet samt del av fastigheten Järva 4:11 i Frösunda. Säljare är Solna Stad och köpeskillingen uppgår till ca 860 Mkr, vilken kommer att erläggas etappvis i takt med utvecklingen av området. Avtalet är villkorat av godkännande av Solnas kommunfullmäktige. I Ulriksdal är det planerat att bygga 900 lägenheter och 500 stadsradhus samt byggnation för cirka 5.000 arbetsplatser. Den totala ytan uppgår till 265.000 kvadratmeter."(www.peab.se)

Såhär lyder presentationen idag (2008-08-17) av projektet på Ulriksdals hemsida:

"Ulriksdal kommer fullt utbyggt att ha ungefär 1 500 bostäder i form av stadsradhus och lägenheter. Ulriksdal kommer att präglas av en tydlig stadskänsla, med stadsradhus, flerbostadshus, moderna kontor och prunkande parker.

Ulriksdals stadsradhus har inspirerats av fördelarna med ett marknära boende och bekvämligheten med ett lägenhetsboende som kommer från Holland England och andra europeiska länder.

Bostäderna ska planeras efter moderna behov med en god boendemiljö utan allvarliga störningar i form av trafikbuller och avgaser. Bebyggelsen ska ge en täthet som motsvarar det centrala läget och tillgängligheten till kollektivtrafik. Det kommer också att finnas 125 000 kvm kommersiella lokaler för kontor, handel och service - förskolor och skolor kommer också att finnas på plats. Ulriksdal kommer att byggas ut etappvis och beräknas stå klart 10-15 år efter byggstarten under våren 2008.

www.ulriksdal.nu

4.1.1 Områdets historik

Området Järva som även innefattar Ulriksdalsfältet har varit bebott sedan slutet av förra årtusendet, åtminstone kring Överjärva Gård. Denna var i drift fram till 1950-talet, sedan dess är den dock bevarad för eftervärden och där bedrivs idag en viss verksamhet med bland annat naturskola, konferensverksamhet etc. Gården ägs av Solna Stad genom en stiftelse. Under drygt 40 år var Ulriksdal den ledande galoppbanan i Skandinavien. Banan på Ulriksdalsfältet invigdes den 7 juni 1919 och hästkapplöpningarna var igång fram till 1960 vilket betydde affärsverksamhet, arbetstillfällen och publiktillströmning. Galoppverksamheten var det som styrde och dominerade användningen av området under denna tid och det ökade också markant inflyttningen till området under en period. Verksamheten upphörde dock då Täby Galopp (Solvalla) öppnades 1960. Ulriksdals galoppfält blev sedermera golfbana i väntan på de bostäder som planerades redan 1960 och har alltså sedan dess framförallt används av golfare men även till viss del som allmänt grönområde då gångvägar genomkorsar delar av fältet. (Programsamråd, Utbyggnad av stadsdelen Ulriksdal BN 2006:115, Solna Stad Stadsarkitektkontoret och www.ulriksdal.nu/)

4.1.2 Aktörerna

Aktörerna är som i alla större byggprojekt ett betydande antal, exakt antal varierar beroende på hur man väljer att definiera en aktör och vilken tidpunkt man väljer. Stora aktörer såsom byggbolag och myndigheter kan dessutom bestå av flera mindre som agerar under samma "huvudaktör". Så är fallet här men jag ska ändå försöka att identifiera några huvudaktörer och se på deras roll i projektet.

- **Peab AB** med diverse underaktörer varav de viktigaste (åtminstone i nuvarande skede) möjligen är Peab Projektering och Peab Bostad. Peab startades 1959 på Bjärehalvön av bröderna Erik och Mats Paulsson och har sedan dess växt till ett av Sveriges största bygg- och anläggningsföretag verksamt även i resten av världen. I koncernen finns hela den kedja av produktionsresurser som krävs för att klara av byggprocessen "från ax till limpa". 2005 förvärvade Peab AB byggrätter på Ulriksdalsfältet.

(www.peab.se/Om_Peab/Historik/, www.peab.se/Om_Peab/Affarside)

- **Solna Stad** som till ytan är en av Sveriges minsta kommuner med en landareal på 19 kvadratkilometer men med 63 318 (311207) invånare som ständigt ökar i antal. Efterfrågan på bostäder är relativt stor och flera större byggprojekt är igång av vilka Ulriksdal, Frösunda och Västerjärva är de största och kommer att stå för ca 15000 nya bostäder. Kommunen har också gott om arbetsplatser och en hög inpendling, med ca 55 000 personer som kommer till Solna varje dag. (www.solna.se) Att man räknar med att en del av dessa kommer att ta tillfället i akt att minska sin pendlingstid när man bygger nya bostäder i kommunen är nog ingen vild gissning. Enligt PBL har kommunen monopol när det gäller att upprätta detaljplaner och är därför i högsta grad en viktig aktör. Man har också, vilket påpekades på stadsbyggnadsförvaltningen, ett ansvar att väga det allmänna intresset mot det enskilda och att ha en helhetssyn när det gäller vad som byggs i kommunen som helhet.
- **Vägverket och Banverket** är delaktiga eftersom områdets ena sida gränsar mot E4:an och den andra mot järnvägen. De är med och påverkar planeringen när det gäller saker som avstånd mellan motorvägen/spåren och närmaste byggnader, infarterna till området och liknande. Man agerar också för att se till att en eventuell framtida breddning av vägen alternativt spårområdet och stationen är möjlig.
- **Länsstyrelsen** har ansvar för att se till att regler om bullerskydd, avstånd till motorväg- och järnväg, frakt av farligt gods, miljöregler etc. följs i planeringen och byggprocessen av nya områden och är alltså också en part som påverkar processen.

Exempel på aktörer som inte är lika framträdande utan kanske kommer in i ett senare skede eller påverkar mer indirekt är staten genom framförallt PBL, Region Stockholm som med sina Regionala Utvecklingsplaner, företag och myndigheter som är inblandade i området när det gäller infrastruktur etc. arkitekterna som ritat husen och dess omgivning, andra byggbolag som bygger i närliggande områden (konkurrensen påverkar vad som byggs var) och sist men inte minst konsumenterna som kan göra intresseanmälningar etc.

4.1.3 Därför är det intressant

Läget: Det är en del av Storstockholm och kommunikationerna såväl in till city som till andra förorter och till Arlanda är mycket goda oavsett färdssätt (bil, tåg, buss, cykelvägar). Samtidigt ligger området i anslutning till Kungsmarken kring Ulriksdals Slott och ger därför en omedelbar närhet till natur och rekreation. Det är vidare, vilket är relativt ovanligt i dagens Stockholm, ett område utan någon betydande befintlig bebyggelse eller verksamhet. Det är inte en befintlig stadsdel som ska byggas ut, till eller om, utan en helt ny som ska skapas.

Aktörerna: Projektets huvudaktörer är Solna Stad och Peab AB som står som ensam entreprenör för hela den stora stadsdelen vilket är unikt när den här typen av område byggs. Detta betyder att man måste planera för och genomföra byggandet av alla typer av delar i området, från flerfamiljshus till stadsradhus och affärs- och kontorslokaler, samt dagis, skolor etc. (vanligen är det flera olika byggbolag med olika uppdrag och olika arkitekter som bygger olika delar i en stadsdel). Detta betyder att behovet av helhetssyn, samordning och planering med långt tidsperspektiv är extra viktigt. Samtidigt ger det möjligheter till en mer sammanhållen planering som förhoppningsvis också kan leda till fördelar i det slutliga resultatet.

Tiden: Det planeras och byggs för fullt i och runt om Stockholm just nu och det gäller därför för bolagen, planerarna och arkitekterna att ”tävla” om att bygga attraktivt och ”eget” för att sticka ut och märkas. Den stundande lågkonjunkturen gör vidare att konkurrensen hårdnar ännu mer och bolagen behöver profilera sig än hårdare för att framstå som det rätta valet då konsumenten håller hårdare i pengarna och kanske prioriterar mer och annorlunda än när ”goda tider” stundar.

Valet av hustyp: Ett sätt att sticka ut är att bygga annorlunda än man gör i andra liknande områden och beslutet att bygga just stadsradhus i Ulriksdal (och inte till exempel en trädgårdsstad som på det närliggande Järvafältet där ett annat stort bolag bygger) kan ses som ett exempel på detta. Stadsradhus är valiga i till exempel Holland och Danmark men relativt ovanliga i Sverige. Att profilera området med just ”stadskänsla” indikerar också vilken typ av byggnader och gator som kommer att resas på det gamla galoppfältet.

4.2 Visionen om Ulriksdal

Min bild av visionen för Ulriksdal grundar sig delvis i presentationen på Peabs Solna Stads och Ulriksdals egna hemsidor samt samtalsintervjuerna, konkret har jag dock valt att använda det övergripande gestaltungsprogram för Ulriksdal som enligt första sidan tagits fram av Solna Stad i samverkan med Peab Projektutveckling AB och med konsulter från Tyréns AB och BAU AB.

4.2.1 Sammanfattning av gestaltungsprogram för Ulriksdal

På första bladet lyfts fram att området Ulriksdal har en unik historia, marken sägs ha trampats av såväl vikingar och militärer som godsägare, bönder och galopphästar. På denna "historiska mark" ska alltså inom kort flera tusen människor få bo, arbeta och leva.

Ulriksdal kommer att bestå av bostäder, kontor, handel och service och ska bli en attraktiv stadsdel med "stadsmiljö på kunglig mark". Som dominerande bostadshus har man valt att lägga tätt byggda stadsradhus, man bygger även högre flerbostadshus och moderna kontors- och affärslokaler samt parker, torg, daghem etc.

Området är idag och kommer även fortsättningsvis att vara, naturligt begränsat. I väster går järnvägen och i öster E4:an, norrut finns Överjärva Gård och i söder finns en avgränsning i form av nuvarande E18. Det sägs att det kommer att bli en "tyst stadsdel" eftersom sammanhängande kontorsbebyggelse liksom byggnadskroppar innehållande kontor, lokaler, dagligvaruhandel, parkering etc. vid områdets kanter ska skydda bostadsområdena mot (o)ljuden från väg och järnväg. Betoning läggs vidare på parken som ska placeras centralt i stadsdelen och kantas av trevåningsradhus. Här har man också beslutat att behålla en del av de trädgångar som finns på fältet idag samt att ta vara på den mest kuperade terrängen som också kommer att finnas kvar i parken. Rumsligt varierade gröna stråk/tarmar förbinder sedan stadsparken med fält/ängar i norr och söder.

Bostadsområdena i Ulriksdal kommer att bestå av en mix av flervåningshus med mindre och större lägenheter och gaturadhus i en till tre våningsplan. Här ska vidare finnas affärslokaler och offentliga/allmänna ytor i form av torg och uteserveringar. Attityden man vill förmedla är att *"Ulriksdal skall andas urbanitet, och påminner mer om återupptäckta och attraktiva kvarter i innerstadens periferi än om förorten. Stadsdelen ligger på anrik historisk mark som en gång tillhört Ulriksdals Slott, vars närhet och tillgänglighet utgör ett stort plus*

och en tillgång för stadsdelens utbud av rekreation. I denna anda präglas Ulriksdal av kvalitet i planering och genomförande, av tidlöshet och identifikation med individen, varje hus har egna karakteristiska särdrag och är identifierbart som unik. Gator och torg är variationsrika, överblickbara och trygga. Ulriksdalsbon bjuder stolt hem vänner och bekanta till sin stadsdel. ”(s2)

(Solna Stad och Peab Projektutveckling AB, *Gestaltningssprogram för Ulriksdal, 20070928*)

4.2.2 Några reflektioner

Just denna attityd, eller vision, kring Ulriksdal och den stadsdel som där håller på att växa fram är något som man genomgående återkommer till när förslag på allt från lyktstolpar och papperskorgar till utformningen på kvartersgator, stadsgator och planteringar presenteras i gestaltningssprogrammet. Två saker lyfts fram, dels ”stadskänslan” och läget med bra kommunikationsmöjligheter i form av väg och järnväg, dels den kontrasterande tillgången till natur/grönområden och rekreation på vad som ofta benämns som ”Kunglig mark” eller ”Nationalstadsparken” kring det närliggande Överjärva Gård och Ulriksdals Slott.

Är Ulriksdal en del i den utveckling Lundevall beskriver eller är det början på ett nytt, elfte skifte, eller kanske en återgång mot någon av de gamla? Man betonar stadskänslan, naturen och kommunikationerna, inspiration hämtas från de europeiska stadsradhusen och känslan ska vara att man ”bygger stad på kunglig mark”, en flirt med historien och det gamla alltså. Samtidigt som det andas modernitet och individuell frihet, något som känns igen från dagens politiska agenda när det gäller detta sammanhang så väl som andra.

5 Analys/Slutdiskussion

Vems är visionen och ansvaret egentligen, är det Peabs eller kommunens, eller någon annans? Svaret är nog att det är bådas och ingens...

Sammanfattningsvis kan man till att börja med konstatera att de faktorer som tycks ha påverkat stadsutvecklingen mest genom historien är befolkningstillväxten, internationella trender, politik/samhällstrender (miljonprogrammet, ”gröna vågen”, ”egna hem” etc.) och den tekniska utvecklingen i form av vägar, järnvägar och andra kommunikationsinstrument som hjälpt till att krympa avstånden och den ”funktionella regionen”. Historiens betydelse är kanske inte så stor då man bygger ett helt nytt område och således inte behöver anpassa det efter befintliga byggnader etc. Samtidigt försöker man i områdets image få in kopplingen till historien, användandet av begreppet ”Kunglig mark” är ett exempel på detta. Man kan också göra en återkoppling bakåt i tiden när det gäller vad man väljer att bygga. Ulriksdal presenteras som ett område där man ska kunna leva, alltså ha sitt boende såväl som sitt arbete och sina fritidsaktiviteter (vilket dock delvis kan sägas stå i strid med en av de andra fördelarna som lyfts fram, nämligen de goda kommunikationsmöjligheterna i form av väg och järnväg som kantar området). Denna vision är inte helt olik den om de första förortscentrumen som byggdes (ABC) med tillgång till dagis, skolor, affärer etc. En betydande skillnad är dock att de tidigare förorterna byggdes för att människor skulle leva där under hela sin livscykel, från daghem till begravningsbyrå, medan dagens snarare byggs för folk i olika skeden av livscykeln men med gemensamma prioriteringar. Tanken verkar däremot inte längre vara att man ska bo på samma ställe hela livet, flexibilitet och föränderlighet, helt i linje med andra rådande samhällstrender alltså.

Internationella trender i form av valet av hustyp, stadsradhus, kan skönjas när man ser på fallet Ulriksdal. Även i visionen, bilden av vad Ulriksdal ska bli och vara, kan man se att aktuella samhällstrender har haft inflytande. Betoningen på närheten till natur och rekreation samt det hållbara (”Peab, hem som håller” www.peab.se), liksom det individuella boendet, man har möjlighet att själv till stor del utforma sitt stadsradhus, man får en liten gräsplätt att odla/plantera på efter eget tycke och smak. Just att det är en liten gräsplätt är också talande, det ska vara lättskött och inte tidskrävande, detta gäller överhuvudtaget när man ser på dagens ideal liksom den återkommande betoningen av närheten till såväl storstad som natur, allt finns

lättillgängligt. Man ska också få känslan av att man bor speciellt och känna en stolthet över just sin stad och sitt område. Detta kan knytas till platsmarknadsföringens idéer om vikten av en plats identitet som attraktionsskapande. Både valet av hustyp och användandet av uttryck som ”stadskänsla” och ”Kunglig mark” kan betraktas som medel i en platsmarknadsföringsstrategi som troligen lockar dem som Landry och Florida refererar till som ”the creative class”.

5.1 Utvecklingskontrollen, eller ”Vem är det som kör egentligen?”

Företaget såväl som kommunen är stort och olika personer har säkert olika uppfattningar om vart makten egentligen ligger. Samtidigt är alla beroende av varandra då det krävs att man planerar och anpassar efter flera olika sektors villkor och planer för att allt ska fungera, såväl infrastruktur som arkitektur mm.

Kommunen Solna har en del att säga till om i planeringen, främst genom sin i PBL lagstadgade rättighet/skyldighet att upprätta detaljplaner. Man har den fulla formella utvecklingskontrollen då man äger såväl marken som kontrollen över avgränsningar och formaliteter. Att man i praktiken låter Peab AB ta fram ett förslag som man sedan godkänner, förhoppningsvis efter att ha kontrollerat att det följer regler och förordningar som berör området, får också ses som ett utslag av kontrollmakt. Man väljer vilken aktör man lägger uppdraget på och hur förutsättningarna för detta ser ut. På plankontoret säger man att man inte riktar in sig på någon specifik marknad/kundkrets när man planerar, samtidigt medger man att det är positivt när det byggs annat än flerfamiljshus med lägenheter då dessa redan är i majoritet och man gärna ser att invånare som vill byta boendeform inom kommunen hittar alternativ. Men, Ulriksdal är bara ett av många byggprojekt som pågår i kommunen som inte har resurser (eller intresse av) att själv ta hand om hela planeringsprocessen. Samtidigt ger just de speciella förutsättningar som finns i Ulriksdalsfallet, ett obebott område som saknar grundläggande infrastruktur liksom utbud av grundläggande samhällsservice, kommunen en chans till en form av kontrollmakt då Peab AB är beroende av att detta tillhandahålls för att området ska kunna fungera att leva i. Kommunens upplevelse, liksom den ytliga betraktarens, verkar trots detta vara att man lämnat ifrån sig stora delar av utvecklingskontrollen över det som ska fylla rummet/domänen, om än inte för dess geografiska och formella gränser.

Aktören Peab AB har utvecklingskontroll i form av möjligheten att ta fram detaljplan och ritningar liksom gestaltningsprogram och vision för området Ulriksdal, man är ensam entreprenör i projektet och har i huvudsak bara kommunen att samarbeta med. Ändå ger man intryck av att i viss mån känna sig styrd och begränsad av den andra huvudaktören liksom av regler, formella institutioner och olika överklaganden etc. också de fysiska förutsättningarna utgör ur vissa aspekter hinder och begränsningar som dock står fast oavsett aktör. Samtidig har man på många sett kunnat utforma stadsdelen utifrån egna visioner och mål. Utifrån marknadsanalyser har man sedan sökt planera för att attrahera de presumtiva kunder/köpare man siktar in sig på och samtidigt arbetar man för att sticka ut och framstå som det bästa och mest fördelaktiga alternativet jämfört med konkurrenterna som bygger i närbelägna områden såväl i Solna som i grannkommunen Sundbyberg och i andra delar av Stockholmsregionen.

Resultatet blir att ingen part har, eller upplever sig ha, full utvecklingskontroll. Om utformandet och bärandet av visionen betraktas som en del i utvecklingskontrollen kan man då vidare konstatera att även denna saknar en tydlig bärare.

5.2 Ansvarsfrågan och resultatet

Detta leder vidare in på ansvarsfrågan som ju är något som ofta diskuterats när det gäller governance och nätverk och som också Book och Eskilsson tar upp i relation till det ökade privata inflytandet och den minskade offentliga kontrollen över stadsplaneringen. Att projektet Ulriksdal styrs av en form av PPP (Public-Private-Partnership) och att detta generellt skulle kunna leda till oklarheter i ansvarsfrågorna och en risk att ingen tar ett helhetsansvar är utifrån redovisade teorier ganska tydligt. Samtidigt är det möjligen så att det faktum att det bara är två stora aktörer inblandade ändå ökar förutsättningarna för att detta problem ska kunna undvikas. Förutsättningen måste då vara att båda parter med ”öppna ögon” har gått in i projektet medvetna om det starka ömsesidiga beroende som samarbetet här innebär. Det faktum att man är två stora aktörer och inte fler, ger ett mycket litet utrymme för att någon ska kunna hävda ansvarsfrihet, varken gällande sina egna områden eller för helheten. Man kan uttrycka det som att ingen kan ro iland projektet utan den andres hjälp och om någon missköter sig drabbar det båda och leder till att ingen kommer torrskodd i land. Inte bara ekonomiska värden utan även rykte/image står på spel. Om detta leder till ett ökat eller minskat behov av rättfärdigande hos aktörerna är inte självklart. Från kommunens sida finns

säkert ett behov av att rättfärdiga beslutet att avhända sig delar av utvecklingskontrollen till en utomstående part, liksom det hos Peab AB finns behov av att visa både för kommunen och utåt mot "marknaden" att man är rätt aktör för att klara av ett så omfattande projekt och att man faktiskt tar ett helhetsansvar, en form av "reputational justification". Detta är också något som syns i den vision om Ulriksdal som förs ut och kan ses som en del i platsmarknadsföringen. Samtidigt kan man anta att detta behov hade varit än större om fler aktörer hade ingått i samarbetet, då hade var och en haft en större anledning att markera ett rättfärdigande för sina egna handlingar samtidigt som risken då hade varit större att ingen hade tagit helhetsansvar. I värsta fall skulle ansvaret för ett sådant projekt som misslyckats inte kunna fastställas då alla skulle vara koncentrerade på att rättfärdiga sina egna handlingar utan hänsyn till de andra aktörernas förhållanden eller det slutgiltiga resultatet. Om alla har skött sina delar på rätt sätt men det sammanlagda slutresultatet ändå blir fel, vems är ansvaret då? Ett projekt med denna samarbetsform och struktur riskerar således att drabbas av ansvarserosion.

En annan och ljusare bild av konsekvenserna av PPP i planeringsprojekt av denna typ är att det i bästa fall leder till ett stärkt kollektivt ansvarstagande över planering och byggande som gynnar alla, och skulle kunna ge en form av "civic justification". Min bedömning av Ulriksdalsprojektet är att man här har alla förutsättningar för ett sådant utfall. Man tycks inom Solna Stad och Peab AB ha en någotsånär gemensam vision som man strävar mot och man tycks hos båda parter ytterst medveten om det ömsesidiga beroende man har satt sig i när man gick in i projektet. Att man har delvis olika drivkrafter behöver inte vara ett problem om man samtidigt har gemensamma mål och strävar åt samma håll. Det kan också konstateras att fallet Ulriksdal är en i många hänseenden oprövad projekttyp och att det kräver ett visst mått av mod hos såväl den privata aktören som den offentliga för att våga gå in ett sådant. Något som kanske också kan ses som en faktor som ökar förutsättningen för att de aktörer som väljer att engagera sig i ett sådant projekt gör det med viljan och intentionen att faktiskt ta det ansvar som krävs. Om detta visar sig vara fallet kan det här mycket väl vara en form av offentligt/privat -samarbete som vi kommer att få se mer av i framtiden.

5.3 Avslutning och vidare forskning

Avslutningsvis kan konstateras att frågan om var makten över planer och visioner egentligen ligger inte är så lätt att ge ett bestämt svar på. Mitt mål var att belysa frågan och problematiken utifrån valda teorier och diskutera hur det ser ut. I anslutning till detta diskuterades också vad detta skulle kunna få för utslag. Vad som inte har diskuterats är vad som egentligen är önskvärt, den normativa aspekten. Inte heller har jag gått djupare in på den demokratiska aspekten som naturligtvis finns som en underliggande faktor när det handlar om frågor kring makt och ansvarsutkrävande. Dessa områden är något som en framtida studie skulle kunna ägnas åt. Även en studie om fördelar och nackdelar med privat respektive offentligt styrd planering hade varit intressant, liksom en jämförande fallstudie som jämför flera projekt med olika former av planering utifrån värden som demokrati, ekonomi etc. En studie som mer lutar åt placemarketing- hålllet skulle kunna gå ut på att se hur man idag satsar på att marknadsföra städer, med vilka värden man lockar och vem man riktar sig till.

Stadsplanering som forskningsområde är något som gissningsvis kommer att intressera fler när konsekvenserna av allmännyttans utförsäljning, det dåliga underhållet av miljonprogramsområdena och den tydliga bostadssegregeringen nu börjar märkas. Konsekvenser av detta som också väcker uppmärksamhet och förtjänar att studeras närmare är exempelvis varianter av ”gated communities” som väcker känslor och frågor om vilket samhälle vi egentligen önskar leva i.

6 Referenser

Litteratur:

Björk, Cecilia Reppen, Laila (2000): *Så byggdes staden*. Stockholm: AB Svensk Byggtjänst

Book, Karin Eskilsson, Lena (2001): *Stadens struktur – samhällseliga drivkrafter och effekter*. Lund: Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi

Broms Wessel, Ola Tunström, Moa Bradley, Karin (red)(2005): *Bor vi i samma stad? Om stadsutveckling, mångfald och rättvisa*. Kristianstad: Pocky

Esaiasson, Peter Giljam, Mikael, Oscarsson, Henrik Wägerud, Lena (2004): *Metodpraktikan, konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 2a upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik AB

Florida, Richard (2006): *Den kreativa klassens framväxt*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB

Granath, Kaj (2006): *Respektfull förnyelse. Om kunskap och öppenhet i stadsplaneringsprocessen*. Göteborg: Chalmers Tekniska Högskola

Granberg, Mikael (2004): *Från lokal välfärdsstat till stadspolitik. Politiska processer mellan demokrati och effektivitet: Vision Mälarstaden och Östra Hamnen i Västerås*. Örebro/V.Frölunda: Örebro University, University Library

Hajer, Maarten A and Wagenaar, Hendrik (2003): *Deliberative Policy Analysis, Understanding Governance in the Network Society*. Cambridge: Cambridge University Press

Hill, Michael and Hupe, Peter (2002): *Implementing Public Polic*. London: Sage Publications Ltd

Jacobs, Jane (1961/1992): *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books

Jönsson, Christer Tägil, Sven Törnqvist, Gunnar (2000): *Organizing European Space*. London: Sage Publications Ltd

Kotler P, Asplund C, Rein I & Haider D (1999): *Marketing Places Europe, Attracting Investments, Industries, Residents and Visitors to European Cities, Communities, Regions and Nations*. London: Pearson Educations Limited

Landry, Charles (2006): *The Art of City Making*. London: Earthscan

Landry, Charles (2000): *The Creative City. A Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan

Lundquist, Lennart (1998): *Demokratins väktare*. Lund: Studentlitteratur

Lundevall, Peter. (2006): *Stockholm – Den planerade staden*. Stockholm: Carlssons Bokförlag

Marsh, David and Stoker, Gerry (2002): *Theory and Methods in Political Science*, 2nd ed. Hampshire and New York: Palgrave MacMillan.

Putnam, Robert (2006): *Den ensamme bowlaren*. 2a upplagan. Stockholm: SNS Förlag

Schönbeck, Boris (1994): *Stad i förvandling. Uppbyggnadsepoker och rivningar I svenska städer från industrialismens början till idag*. Stockholm: Byggnadsforskningsrådet

Schönning Söre, Mikkel (2007): *Projective Planning. An Inquiry into the Justifications for Urban Planning*. Lund: Lunds Universitet

Internetkällor:

www.peab.se

www.pwc.com

www.regeringen.se/sb/d/8906

www.rtk.sll.se

www.solna.se

www.stockholmsregionen2030.nu

www.ulriksdal.nu

Övrigt skriftligt material:

Cities of the future. Global competition, local leadership. PricewaterhouseCoopers
(finns i pdf-format på www.pwc.com/government)

Gestaltningssprogram för Ulriksdal. En ny stadsdel I Solna, 20070928
Upprättat av Solna Stad i samverkan med Peab Projektutveckling

Programsamråd. Utbyggnad av stadsdelen Ulriksdal. BN 2006:115
Solna Stad. Stadsarkitektkontoret